

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ

Κατά καιρούς λέγονται καί γράφονται πολλά καί διάφορα γιά τόν ἰδιοκτήτη τοῦ χώρου τοῦ παλαιοῦ Νεκροταφείου τῆς Λευκωσίας, γιά τό ναό τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος καί γιά τούς τάφους τῶν Ἀρχιεπισκόπων καί τῶν ἄλλων προσωπικοτήτων, πού βρῖσκονται ἐκεῖ.

Στίς λίγες γραμμές πού θά ἀκολουθήσουν θά παρουσιάσω τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μου στά Ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς γιά τά πιό πάνω θέματα.

Α΄.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀπαρτιζόμενη ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ' (1916 - 1933) καί τούς Μητροπολίτες Κιτίου Νικόδημο Α' (1918 - 1937) καί Κυρηνείας Μακάριο Β' (1916 - 1947), κατά τή συνεδρία αὐτῆς τῆς 7ης Ἀπριλίου 1930 ψήφισε τόν «Εἰδικόν Κανονισμόν διαχειρίσεως τοῦ Νεκροταφείου Λευκωσίας καί τῆς περιουσίας αὐτοῦ», ὁ ὁποῖος καί ἐκδόθηκε ἀπό τό Τυπογραφεῖο «Λευκωσία» τοῦ Χρ. Νικολάου.

Ὁ Μητροπολίτης Πάφου Λεόντιος Γ' (1930 - 1947) δέν μετέσχε τῆς συνεδρίας αὐτῆς, γιατί ἐκλέγηκε μέν τόν Ἀπρίλιο, ἀλλά μετά τή συνεδρία, καί χειροτονήθηκε τόν Αὐγούστο τοῦ 1930.

Τό πρῶτο ἄρθρο τοῦ Κανονισμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρει ἐπί λέξει τά ἑξῆς: «Τό Νεκροταφεῖον Λευκωσίας καί τήν περιουσίαν αὐτοῦ θά διαχειρίζεται Ἐπιτροπεία, ἡ ὁποία θά ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ὡς Προέδρου, ἡ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ τοῦ κ. Μ. Σκουφαρίδου, ὡς ἰσοδίου μέλους, καθό δωρητοῦ, δυνάμει ὁμοφώνου ἀποφάσεως τῆς Ἐπιτροπείας κατά τήν συνεδρίαν τῆς 14.1.1929, καί ὀκτώ Ἐνοριακῶν Ἐπιτρόπων, ἑνός ἐξ ἐκάστης τῶν ὀκτώ ἐνοριῶν Λευκωσίας» [Κῶδιξ Ε' (Γ'), σελ. 443].

Ὁ Μιχαήλ Σκουφαρίδης γεννήθηκε στό χωριό Σινᾶ Ὅρος τῆς Σολέας. Σέ μικρή ἡλικία ἦλθε στή Λευκωσία, ὅπου, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, διέπρεψε ὡς ἔμπορος καί ἐπιχειρηματίας καί ἀναδείχθηκε μέ τή φιλοπονία του, τή δραστηριότητά του καί τή φιλαλληλία του σέ παγκύπρια φυσιογνωμία. Μολονότι ἦτο μικρῆς μόρφωσης, ἐν τούτοις διετέλεσε ἐπί σειρὰν ἐτῶν Ὑπουργός τῶν Ἑλληνικῶν Ἐκπαιδευτηρίων Λευκωσίας (1911-1915), Θρονικός Ἐπίτροπος καί Ἐπίτροπος τοῦ ναοῦ τοῦ Τρυπιώτη. Ἦτο γενικά ἄνθρωπος ἀπλοϊκός, ἀλλά προοδευτικός. Νοομένου δ' ὅτι τό Νεκροταφεῖο τῆς Λευκωσίας λειτουργοῦσε κατά τό 1892, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω, ὁ Μιχ. Σκουφαρίδης θά ὑπῆρξε ὁ δωρητής μᾶλλον τοῦ χώρου τῆς επέκτασης αὐτοῦ.

Στά Ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς βρῆκα τήν πρόσκληση γιά τή συνεδρία τῆς Ἐπιτροπείας κατά τή 14ῃ Ἰανουαρίου 1929, δέν βρῆκα ἀκόμη τά πρακτικά τῆς συνεδρίας αὐτῆς.

Οἱ ὀκτώ ἐνορίες τῆς ἐντός τῶν τειχῶν Λευκωσίας ἦταν: 1. τοῦ Ἀγ. Ἰωάννη Θεολόγου, 2. τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου, 3. τῆς Χρυσανθινώτισσας, 4. τοῦ Ἀγ. Κασσιανοῦ, 5. τῆς Φανερωμένης, 6. τοῦ Τρυπιώτη, 7. τοῦ Ἀγ. Σάββα καί 8. τοῦ Ἀπ. Λουκᾶ - Ἀγ. Γεωργίου.

Μεταξὺ δέ τῶν καθηκόντων τῆς Ἐπιτροπείας τοῦ Νεκροταφείου Λευκωσίας ἀναφέρονται στόν πιό πάνω Κανονισμό καί τά ἀκόλουθα: α) Νά συντάσση ἐτήσιον προϋπολογισμόν τῶν προσόδων καί δαπανῶν. β) Νά ὑποβάλλῃ εἰς τήν Θρονικήν Ἐπιτροπήν πρός ἔγκρισιν πᾶσαν ἀπόφασίν της σχετιζομένην μέ δαπάνας μὴ ἀναγεγραμμένας εἰς τόν ἐτήσιον προϋπολογισμόν ἢ διὰ δάνειον... δ) Νά κάμνῃ κανονισμούς καθορίζοντας κατά τετραγωνικόν πόδα καί ἀναλόγως τῆς τοποθεσίας τήν τιμὴν χώρου, ὅστις ζητεῖται νά ἀγορασθῇ ὡς ἀποκλειστικός τάφος καί νά καθορίζῃ τό ἀνώτατον ὄριον ἐκτάσεως χώρου, ὁ ὁποῖος δύναται νά πωληθῇ ὡς ἀποκλειστικός τάφος καί νά τροποποιῇ τούς τοιοῦτους κανονισμούς. ε) Νά διορίζῃ καί νά παύῃ ἐπιστάτην τοῦ Νεκροταφείου καί νά ὀρίζῃ τόν μισθόν καί τά καθήκοντα αὐτοῦ. στ) Νά συνιστᾷ εἰς τόν Μακαριώτατον ἱερέα ὅπως διορισθῇ ὡς ἱερεὺς τοῦ Νεκροταφείου. ζ) Νά μεριμνᾷ περὶ τῆς εὐπρεποῦς διατηρήσεως τοῦ Νεκροταφείου. η) Νά καθορίζῃ τήν τιμὴν τῆς παραχωρήσεως ὕδατος τοῦ Νεκροταφείου καί τούς ὅρους τῆς τοιαύτης παραχωρήσεως... ια') Νά διορίζῃ τό ἀναγκαῖον προσωπικόν διὰ τήν ἐποπτείαν τοῦ ὕδατος τοῦ Νεκροταφείου καί τήν εἰσπραξίν τῶν ἐτησίων δι-

καιωμάτων διά τήν συντήρησιν τοῦ ἐν λόγῳ ὕδατος...» [Κῶδιξ Ε' (Γ), σελ. 446-7].

Τό Νεκροταφεῖο Λευκωσίας λειτούργησε ἔκτοτε, καί μέχρι τοῦ κλεισίματος αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ θάσει τοῦ Κανονισμοῦ τούτου, χωρίς νά ἀμφισβητηθοῦν οἱ πρόνοιές του οὔτε ἀπό τήν Ἀγγλική ἀποικιοκρατική Κυβέρνηση, οὔτε ἀπό τό Δῆμο Λευκωσίας, οὔτε ἀπό κανένα πολίτη.

Ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος κατατέθηκε στίς 11 Φεβρουαρίου 1918 ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ' «διά τῶν εὐσεβῶν κληροδοτημάτων τῶν ἀειμνήστων Παναρέτου Ἀρχιμανδρίτου Κύρκου, Σάββα Διανέλλου καί Γιάγκου Μουμτζή». Ἀντίγραφο τῆς κτιτορικῆς πράξεως σώζεται στά Ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς. Τό θέμα τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ τούτου ἀπασχόλησε τήν Ἐπιτροπεία τοῦ Νεκροταφείου σέ ἀρκετές συνεδρίες της κατά τό 1917. Τό Νοέμβριο τοῦ 1917 ἡ Ἐπιτροπεία κατακύρωσε τό ἔργο στό χαμηλότερο προσφοροδότη, τόν ἐργολάβο Χατζηϊωάννη Χατζηχαραλάμπους ἀπό τό Καϊμακλί. Ἡ προσφορά του μιλοῦσε γιά τό ποσό τῶν 412 λιρῶν. Ἀρχιτέκτονας τοῦ ναοῦ ἦτο ὁ Θ. Φωτιάδης. Κατά τίς συνεδρίες αὐτές ἐγένετο λόγος καί γιά τήν ἀνάγκη ἐπέκτασης τοῦ Νεκροταφείου, καί ἐνῶ τά μέλη τῆς Ἐπιτροπείας συμφωνοῦσαν γιά τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ, διαφωνοῦσαν γιά τήν ἀναγκαιότητα ἐπέκτασης τοῦ χώρου τοῦ Νεκροταφείου.

Καθήκοντα ἐφημερίου στό Νεκροταφεῖο Λευκωσίας ἐκτελοῦσε ἀπό τό ἔτος 1892 ὁ Ἱερομόναχος Δανιήλ Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθοῦσε νά ὑπηρετεῖ τό 1922, εὐρίσκετο δέ κατάκοιτος τό 1932.

Στά Ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς ὑπάρχει μόνον μία ἐπιστολή τῆς Ἀγγλικῆς ἀποικιοκρατικῆς Κυβέρνησης σχετική μέ τό Νεκροταφεῖο τῆς Λευκωσίας. Αὕτη προέρχεται ἀπό τό Διοικητή Λευκωσίας C. H. Hart Davis καί φέρει ἡμερομηνία 20 Ὀκτωβρίου 1922, ἀπαντᾷ δέ σ' ὀρισμένα ἐρωτήματα τῆς Ἐπιτροπείας τοῦ Νεκροταφείου τῆς Λευκωσίας. Οἱ ἀπαντήσεις αὐτές, κατά μετάφραση ἀπό τά ἀγγλικά, ἔχουν ὥς ἑξῆς: «Οἱ τάφοι πρέπει νά ἀνοίγωνται εἰς βάθος οὐχί ὀλιγώτερον τῶν ἑξ ποδῶν. Δέν ὑπάρχει ἔνστασις ὅπως τά νεκρά σώματα τῶν βρεφῶν καί τῶν μικρῶν παιδίων θάπτονται εἰς βάθος τεσσάρων ποδῶν. Δέν ὑπάρχει λόγος νά διασαλευθῇ τό ἰσχύον ἔθος, δυνάμει τοῦ ὁποίου στενοί συγγενεῖς θά-

πονται ἐν τῷ ἰδίῳ τάφῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔν προαποθανόν μέλος τῆς οἰκογενείας ἔχει ἐνταφιασθῇ, νοουμένου ὅτι ἡ προηγουμένη ταφή ἔγινεν ἐν τοῦλάχιστον ἔτος πρὶν ἢ ὁ τάφος ἀνοιγῇ».

Β'.

Οἱ ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο τὸν Γ' Ἀρχιεπίσκοποι Κύπρου ἦταν: Σωφρόνιος Γ' (1865 - 1900), Κύριλλος Β' (1909 - 1916), Κύριλλος Γ' (1916 - 1933), Λεόντιος Α' (1947) καὶ Μακάριος Β' (1947 - 1950). Οἱ Ἀρχιεπίσκοποι αὐτοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κύριλλο Β', ὁ ὁποῖος ἀπέθανε καὶ ἐτάφη στὴ γενέτειρά του Πρόδρομο τῆς Μαραθάσας, εἶχαν ἐνταφιασθεῖ σὲ διάφορους χώρους τοῦ Νεκροταφείου τῆς Λευκωσίας.

Ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ', θέλοντας νὰ εὐτρεπίσει τοὺς τάφους τῶν προκατόχων του αὐτῶν, παρήγγειλε πέντε καλαισθητα μνημεῖα μὲ ἀνάγλυφες τίς μορφές τους, τὰ ὁποῖα καὶ ἔκτισε πίσω ἀπὸ τὸ ἱερό θῆμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος. Καὶ τὸ μὲν Σάββατο 19 Φεβρουαρίου 1966 προσέστη τῆς ἀνακομιδῆς καὶ ἐναπόθεσης τῶν λειψάνων τῶν Ἀρχιεπισκόπων Λεοντίου Α' καὶ Μακαρίου Β' στὰ μνημεῖα τους αὐτά, τὴν δὲ Κυριακὴ 20 Νοεμβρίου 1966 προσέστη καὶ τῆς ἀνακομιδῆς καὶ ἐναπόθεσης τῶν λειψάνων τῶν Ἀρχιεπισκόπων Σωφρονίου Γ' καὶ Κυρίλλου Γ' στὰ νέα τους μνημεῖα. Ἀφῆκε δὲ κενό τὸ προοριζόμενο γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύριλλο Β' μνημεῖο.

Τῆς ἀνακομιδῆς καὶ ἐναπόθεσης τῶν λειψάνων τῶν Ἀρχιεπισκόπων στὰ μνημεῖα τους προηγήθηκε ἡ ἐκταφή τους, τὴν ὁποία πραγματοποίησε προσωπικὰ ὁ ἴδιος ὁ Μακαριώτατος, βοηθούμενος ἀπὸ τὸ τότε προσωπικὸ τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς, στὸ ὁποῖο συγκαταλέγεται καὶ ὁ γράφων.

Στὸ Νεκροταφεῖο Λευκωσίας εἶναι θαμμένος καὶ ὁ Χρῦσανθος Ἰωαννίδης, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Μητροπολίτης Κυρηναίας ὡς Χρῦσανθος Γ' (1880 - 1889) καὶ Μητροπολίτης Κιτίου ὡς Χρῦσανθος Β' (1889 - 1890). Στὸν τάφο του ὑπάρχει καὶ σήμερα ἀναθηματικὴ στήλη μὲ ἀνάγλυφη τὴ μορφή του.

Προτομές καὶ ὠραῖα γλυπτὰ ὑπάρχουν καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους σωζόμενους τάφους στὸ Νεκροταφεῖο Λευκωσίας, ὅπως τοῦ 17χρονοῦ ἡρώα μαθητῆ Ὀνουφρίου Κληρίδη (†21 Ὀκτωβρίου 1931), τῶν μεγάλων εὐεργετῶν καὶ δωρητῶν Σχολείων καὶ Συλλό-

γων Ἀντωνίου καί Εὐγενίας Θεοδότου (1859 - 1928 καί 1865 - 1968), Χριστοδούλου Σεβέρη (1834 - 1900), Σάββα Διανέλλου (1835 - 1903), Κωνσταντίνου Διανέλλου (1845 - 1905), Ἀθηνᾶς Διανέλλου (†23 Νοεμβρίου 1946), Χαραλάμπους Μαραθεύτη (†27 Φεβρουαρίου 1929), Ἰφιγενείας Μαραθεύτη (†12 Μαρτίου 1929), Ἰωάννη Βεργοπούλου (1865 - 1922), Μαρίας Βεργοπούλου (1872 - 1933), Ἀχιλλέα Κυριακίδη (1863 - 1925), τοῦ Δικαστῆ καί Βουλευτῆ Χριστοδούλου Π. Οἰκονομίδη (1813 - 1881), τοῦ Δημάρχου καί Βουλευτῆ Ἀχιλλέα Λιασίδη (†2 Ἰανουαρίου 1924), τοῦ Γυμνασιάρχῃ Ἀθανασίου Φυλακτοῦ (†1924), τῆς Εὐανθίας Γλυκύ (†1898), τοῦ Δημοσιογράφου Κύρου Σταυρινίδη (1868 - 1931), καί ἄλλων ἀξιόλογων παλαιῶν συμπολιτῶν μας.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΜΙΤΣΙΔΗΣ